

Az érdemjegyek elnevezései a diáknyelvben

I. Az érdemjegyeknek általában két nevét ismerjük; az egyik a hivatalos elnevezés (*jeles, jó, közepes, elégséges, elégtelen*), a másik a számnévi alapszavú megjelölés (*ötös, négyes, hármas, kettes, egyes*). Az első négyet a tanulók is így nevezik, s csak ritkán — mondhatnánk: alkalomszerűen — alakulnak ki más, nem csupán egy szóból álló megfelelőik: *kerekecske gömböcske* (a népköltéssel kapcsolatos a jelesre), *fordított szék* (jó; a régi diáknyelvből örököltük, noha ott a legrosszabb érdemjegy jelölője volt), *tátogó* (közepes), *fordított ötös* (elégséges). Más a helyzet az elégtelennel: a szinonimák tömegével illetik. Egy percig sem hisszük azt, hogy ez a legnépszerűbb jegy, rengeteg megfelelőjének az alapja pszichés: a diák szüleit és önmagát igyekszik megnyugtatni, a felelősségre vonás lehetőségét a minimumra csökkenteni, s megmutatkozik az elkülönülési szándék is, hogy a kapott jegy értékét a kívülállók ne érthessék meg.

II. Szolnok megyében (Jászberény, Szolnok, Újszász) végeztem felméréseket már néhány év óta a középiskolások körében, hogy meggyőződjem: az elnevezések tartósak-e vagy alkalmiak. Az előző a domináns, még akkor is, ha alkalmi megfelelők is vannak. Csaknem száz variánst gyűjtöttem össze. Vizsgálatukkor négy csoportot állapíthatunk meg: 1. Az alak szerinti elnevezések. 2. A tantárgyi koncentráció útján szerzett elnevezések. 3. A sport nyelvéből vett elnevezések. 4. Egyéb elnevezések.

I. Az alak szerinti elnevezések tartalmazzák a legtöbb nevet. A diákok a hasonlóság alapján kerestek olyan tárgyakat, amelyeknek a nevei összefügghetnek az elégtelennel. Pontosán megfelelnek az egyes alakjának: *kampó, szalmahúzó, horog, kamó*; nagyjából felelnek meg: *könyökcső, lócs*. A harmadik változat is képszerű, de itt nem a pontos megfelelőt, hanem az egyenességet emelik ki (a négyest lehet görbén is írni, az egyest nem): *fa* (a fanevek közül: *fenyő, jegenye*), *vonal, lé, cövek, núdli*; a fájdalomérzetre is utal: *szálka, tövis*. Érdekes változatok találhatók a szólásokból elvont és az egyenességet is kiemelő megfelelők között: *gyufa* („kihúzta a gyufát”), *csülök* („betette a csülköt”), azaz — képszerűen — valamilyen bunkószerű tárgy az elnevezés alapja.

2. A tantárgyi koncentráció útján szerzett elnevezések között a problematikus (vagy annak vélt) tantárgyak jellegzetes kifejezéseivel találkozunk — utalással a jegyre (természetesen elködösítve). Történelem: *paraszt kitűnő, proletár jeles* (ezt mi az ötvenes évek közepén a kettes helyett használtuk), orosz: *agyinka, jegyinyica*, matematika: *egy egész, egységnyi, egyenes*, fizika: *rövidzárlat*.

3. A sport nyelvéből vett elnevezések rendszerint a vereségre utalnak, tehát a sikertelenséget emelik ki: *gól, dugó, 1 : 0* (ejtve: *egy null a tanár javára*), *11-es* (a magyar dolgozatok két elégtelen érdemjegyére vonatkozik, ritkábban: *1 : 1 arányú döntetlen*), *bodicsek, aut, mazsola*, illetve *nokedli* (a labdajátékokban a könnyen szerzett előnyre vagy hátrányra alkalmazzák a szurkolók, a diákok pedig az alapos felkészülés ellenére szerzett vagy alapfogalomból kapott elégtelenre).

4. Az egyéb elnevezések változatos képet mutatnak. Az elírást akarják hangsúlyozni: *légypiszok* (= nem igazi beírás), *disznó* (= csak tintafolt), *egyenes ötös*. A kártyások nyelvéből is találunk kifejezést: *fuccs*.

III. Az igei változatok már nem ilyen széles körűek, jóval kevesebb a megfelelők száma. Érdekes vonás, hogy amit a köznyelv mondatlaltal fejez ki, a diáknyelv egyetlen igével. Az egyest kap szókapcsolatot az esetek többségében a *bé* igekötővel erősítik: *bever, bezúg, zúg, bekap, benyal, beszop* (e három utóbbi az evéssel kapcsolatos); a mezőgazdasági munkákhoz is kötődik: *arat, fásít* ('sok egyest kap' jelentésben). A félévi, illetve az év végi bukásnak is számos megfelelője van; ezeket a változatokat többes szám harmadik személyben használják, hogy ezáltal is tompítsák az egyéni felelősséget: *megrágtak, elvágta, elhúztak*.

Az elégtelennel kapcsolatosan szólásokban is bővelkedik a diáknyelv: *ötös öt havi részletre* (vagy: *OTP-alapon*); *repül a szalmahúzó* 'gyorsan egyest kaptam'; *magasra tartották az ugrólécet* 'megbuktam'; a bűn és bűnhődés motívuma is megtalálható: *itt az aratás, otthon a cséplés* 'ha egyest kaptam az iskolában, otthon elvernek'; *egy szalmahúzóval kihúztam a gyufát*. Az elégtelen minőségét fejezik ki a következők: *olyan egyest kaptam, hogy kilógott a naplóból* (vagy: *egy kocsin se férne el*, vagy: *csak úgy porzott [füstölt]*); *megkezdtem a fásítási hónapot* 'ebben a hónapban csak elégtelen szereztem'. A szóláshasonlat már ritkább: *olyan fát kaptam, mint egy ház* 'szinte kijavíthatatlan egyest kaptam'; *zúgva száll, mint a győzelmi zászló* 'nagyon gyorsan kaptam elégtelent'.

Ha az alkalmi megfelelőket is megvizsgáljuk, azt vesszük észre, hogy ezek szólásszerű mondatok, és egy bizonyos negatív vagy tragikus momentumot emelnek ki; általában a tantárgyi koncentrációval kapcsolatosak: *eltört a háromszögű vonalzóm befogója* (így az egyesre hasonlít), *nem vigyáztam március idusára* (vagy: *ráfáztam március idusára* = Iulius Caesarból kaptam elégtelent); *Megjártam, mint Petőfi Selmecen* (utalás Petőfi sikertelen diákéveire), *Egy gondolat bánt engemet* (hogy magyarázom meg otthon az egyest?) stb.

A diáknyelvnek az argóval is van kapcsolata. Ritkán bár, de használnak a tolvajnyelvhez hasonló megfelelőket: *szvinyó, culesz, cöldli*. A humor sem hiányzik: *döngölő, foppiszkaló*.

Még az érettségi találkozókön is emlegetik a bemutatott kifejezéseket. Utólag már könnyebb humoros színben feltüntetni a legrosszabb jegyet.

Mizser Lajos